"प्रवीणं कुर्वते ये तु श्रेयसान्यरसादिना। समन्यूनाधिकैरंशैर्वांभस्तेषां तथाविधः। समो न्यूनोऽधिको वांशो येन चिप्रस्तथैव सः। व्ययं दद्यात् कर्मकर्त्रांशाभं गृह्णीत चैव हि" इति। यत्र पुनरस्य द्वौ भागौ अस्यैक इति संविदं कृता तत्र तदनुरोधेन व्यवहारो प्रकल्पनीयो विज्ञाह याज्ञवल्क्यः "समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम्। लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथा वा संविदा कृतौ" इति। सम्भूयकारिणां कर्त्तव्यमाह व्यासः "समक्षमसमक्षं वाऽन्योन्यः परस्परम्। नानाप्रकारानुसारात्ते प्रकुर्युः क्रयविक्रयौ। अशोपवन्तो भाण्डानि दद्युः शुल्कञ्च तेऽध्वनि। अन्यथा द्विगुणं दाप्याः शुल्कस्यानादृतेः स्मृताः" इति। नारदोऽपि "भाण्डपिण्डव्ययोद्धारसारासारत्वमीक्षणम्। कुर्युस्तेऽव्यभिचारेण समये खे व्यवस्थिताः" इति। अथ वा सर्वानुमत्या सर्वेषां कार्यमेक एव कुर्यात्। अतएव देवलः "बहूनां सम्मतो यस्तु दद्यादेको धनक्षरः। करणं कारयेद्वापि सर्वेषैव कृतं भवेत्" इति। करणं लेप्यादिकम्। सम्भूयकारिणामन्योन्यविवादे निर्णयप्रकारमाह स एव "परीक्षकाः साक्षिणश्च त एवोक्ताः परस्परम्। सन्दिग्धेऽर्थे वञ्चनाया न चेद् विद्वेषसंयुतः" इति। यदा तु विद्वेषसंयुक्तास्तदाप्याह स एव "यः कश्चिद्वञ्चकस्तेषां विज्ञातः क्रयविक्रये। अपथैः सोऽपि शोध्यः स्यात् सर्ववादेष्वयं विधिः" इति। सर्ववादेऽपि वञ्चनरहितवादेऽपि। वञ्चकत्वे सिद्धे सति किं कार्यमित्यपेक्षिते आह याज्ञवल्क्यः "लिङ्गं त्यजेयुर्विभागम्" इति। लिङ्गं वञ्चकचिह्नं कृत्वा त्यजेयुर्वणिजः कुर्वंतरे सम्भूयकारिण इत्यर्थः। सम्भूयकारिव्यवसायं प्रत्याह स एव "अशक्तोऽन्येन कारयेत्" इति। स्वांशानुरूपं कर्मेति शेषः। दैवराजकृतद्रव्यहानिविषये सर्वान् प्रत्याह देवलः "द्रव्यहानिर्यदा तत्र दैवराजकृता भवेत्। सर्वेषामेव सा प्रोक्ता कल्पनीया यथांशतः" इति। सम्भूयकारिभिः सर्वैरिति शेषः। क्षयहानिरिति पाठे क्षयायैव हानिः क्षयहानिरुपचर्यार्थव्यतिरिक्ता हानिरित्यर्थः। प्रातिस्विकदोषेण द्रव्यनाशे स एवाह "अनिर्दिष्टो वार्यमाणः प्रमादाद्द्रव्यं नाशयेत्। तेनैव तद्भवेद्देयं सर्वेषां समवायिनाम्" इति। अनिर्दिष्टः समवायानुज्ञातः। याज्ञवल्क्योऽपि "प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादाद्द्रव्यञ्च नाशितम्। स तद् दद्यात्"। पालने त्वाह स एव "विप्लवाच्च रक्षितादृष्टमांशभाक्" इति। बृहस्पतिरपि "दैवराजभयाद् वस्तु स्वशक्त्या परिपालयेत्। तस्यांशं दशमं दत्त्वा गृह्णीयुस्तेऽंशतोऽपरम्" इति। तस्य तस्मै दशमांशं समवायिद्रव्यमिति शेषः। प्रतिपालयेत् समाहरेत् स्वशक्त्या प्रत्याहरेदित्यर्थः। नारदोऽपि "दैवतस्करराजाग्निव्यसने समुपस्थिते। यस्तत् स्वशक्त्या रक्षेत तस्यांशो दशमः स्मृतः" इति। यस्तु समवायिद्रव्यं समवायिभिः सह प्रतियाचनादिना न साधयति तस्य लाभहानिरित्याह बृहस्पतिः "समवेतैस्तु यद्दत्तं प्रार्थनीयं तथैव तत्। न याचते च यः कश्चिल्लाभात् स परिहीयते" इति। "याचनमग्रहणं येन यत्कर्म स्वांशानुरूपं कर्त्तव्यं तस्याप्युपलक्षणार्थं तेन तत्कर्मांकरणेऽपि लाभहानिरित्यस्यादेव वचनात् प्रतिपत्तव्यमिति" स्मृतिचन्द्रिकायाम्। सम्भूयकारिणामृत्विजां कर्त्तव्यमाह मनुः "ऋत्विजः समवेतास्तु यत्र सम्भे निमन्त्रिताः। कुर्युर्यथार्हं तत्कर्म गृह्णीयुर्दक्षिणां तथा" इति। अत्र सम्भशब्दो यज्ञमात्रविवक्षया प्रयुक्तो न पुनर्बहुयजमानकतायज्ञविशेषविवक्षया। तत्र यजमानानामेवाध्वर्यवादिकर्मकारित्वे दक्षिणाहीनामृत्विजामभावात्। तथा कर्मानुसारेण दक्षिणां गृह्णीयुरित्यर्थः। तथा च स एव "सम्भूय स्वानि कर्माणि कुर्वद्भिरिह मानवैः। अनेन कर्मयोगेन कर्त्तव्यांशप्रकल्पना" इति। स्वानि कर्माणि याजमानव्यतिरिक्तानीति शेषः। इयं चांशकल्पना द्वादशगवं गावो दक्षिणेत्येवं क्रतुसम्बन्धित्वेन विधीयमानायां दक्षिणायामेव न ऋत्विग्विशेषोल्लेखनेन विहितायास्तद्विधायकश्रुतिविरोधापत्तेः अतएवाह्निकमनु बृहस्पतौ "रथं हरेद् तथाध्वर्युर्ब्रह्माधाने च वाजिनम्। होता निविहरं चाश्वमुद्गाता चाश्वमः क्रये" इति। निविहरं निविच्छब्दलक्ष्यं वरम्। उद्गातृशब्दोनोद्गातृगणस्योपलक्षणः सामगणो गृह्णात इति मदनरत्ने। अतः प्रकटम् क्रये सोमक्रये। दक्षिणांशकल्पनायाः प्रकारमाह मनुबृहस्पतौ "सर्वेषामर्त्विजो सम्भास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे। तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्च पादिनः" इति। सर्वेषां षोडशानामृत्विजां मध्ये ये मुख्या गणस्याप्याः होतृ ब्रह्माध्वर्युदुगातारस्तेऽर्द्धिनः उक्तदक्षिणायाः किञ्चिन्न्यूनमंशं गृह्णीयुः समप्रार्द्धपक्षे वक्ष्यमाणविभागकल्पनाविरोधः स्यात्। अपरे द्वितीय।